

Illyés Gyula

**Hattyúdal ébreszt
vagy
lehet-e a népnek művészete?**

TARTALOM

LEHET-E A NÉPNEK MŰVÉSZETE?
RENEZÁNSZ, AZAZ VALAMI ÚJRA KITÖR
MI VOLT A MÉLYBEN?
KÉSÉS, AJÁNDÉKKAL
A VILÁG, AMELY VILÁGRA JÖTT
SZERENCSES TALÁLKOZÁSOK
LELEPLEZŐ HASONLÓSÁG
ELŐŐRSÖK HÁTVÉDŐKKEL
EGY MEGLEPŐ KÜLÖNLEGESSÉG
SOKATMONDÓ BESZÉD
EREDMÉNYEK
ÚTTALÁLÓK
VÁRATLAN, DE „ATYAFIAS” TALÁLKOZÁSOK
A TÖMEG ÉS A NÉP
A NÉPEK TÖMEGE
AMIKOR A MÚLT IS HALAD
FÖLADHATJUK-E AZ ELTANULÁST?
A LEGTÁVOLIBB ÓHAJ

LEHET-E A NÉPNEK MŰVÉSZETE?

Úgy érte: olyan művészet, amelyet a nép nem készen kapva tesz magáévá, nem passzívan tehát. Hanem cselekvően: részeseként az alkotásnak is. Gondja volt ez nemcsak a művészet, hanem a társadalom szinte mindenkori forradalmi újtóinak. Ez a - magam gondjai közt is máig eleven - gond éledt föl bennem, amikor megkaptam az UNESCO nemzetközi, angolul-franciául megjelenő folyóiratának kitüntető főszerkesztését: mondjam el a néphagyományokkal közvetlenül kapcsolatos irodalomról a véleményemet. Ennek előfutár lángelméi közé a főszerkesztő meglepően, számunkra annál megtisztelőbben, Petőfi Sándort is odasorolta, nagy elismeréssel és anyagismerettel, de utóbbit franciául olvasható írásaim alapján. Válaszomat is - minél bővebb terjedelemben - e nyelven kérte. Némileg hazafiúi teendőnek éreztem, hogy éljek az alkalommal. Az alábbiakat tehát külföldiek szeme elé fogalmaztam; de íme, idebocsátom magyar betekintésre is, minél szélesebb körűre, akár vita anyagául. Épp Petőfiről szóló könyvemet, a párizsi kiadása idején - még a megboldogult Camus véleményére - csaknem duplájára bővítettük. Hogy vonatkozásait a franciák is értsék. Később ezt a második szöveget magyarul is kiadta a Szépirodalmi, kísérletül: hogy hat ma itthon? Kiszorította rögtön, véglegesen, az első.

RENEZÁNSZ, AZAZ VALAMI ÚJRA KITÖR

A Ballets Russes ideje 1909-1910. A botrányosan frissítő ütközetsorozat, majd győzelem a párizsi Chatelet-ban nemcsak az orosz táncművészetet (és rendezést) dicsőítette meg. A népművészetet is. Nemcsak az orosz. Európa minden országát; világraszóló serkentőül és nyitányul.

Sztravinszkij ekkor 27-28 éves. Pontosan annyi, mint Bartók és Kodály. Ők - függetlenül Sztravinszkijtól - akkor már évek óta a Kárpát-medence és a Balkán, de elsősorban mégis a magyar területek parasztdalait gyűjtik, dolgozzák föl: érvényesítik ugyancsak zenén túli hatással is.

Írjunk ide még két dátumot. A kezdetben teljesen csak afféle népdalköltőnek vélt Jeszenyin akkor 15-16 éves, de máris előestéjén annak, hogy csodagyermek legyen a pétervári irodalmi köröknek. Az ugyancsak csodajelenségnek induló Lorca 10 éves. Mintha az idő sürgetne. Európa-szerte formálódnak a parasztságban a rendkívüli lírai tehetségek. Magyarországról öthet jelentőset is felsorolhatnánk. Mintha egy eltűnésre ítélt néposztály búcsúdala eregetne föl innen is, onnan is mitologikus hattyúkat. De - látni fogjuk - ezek hangvételéhez hasonlíthatjuk majd a Senghor, Césaire és társainak Afrikából és Dél-Amerikából szinte kórusban fölzendülő líráját.

És ugyanakkor Picasso, párban Apollinaire-rel, csaknem tíz éve gyűjti rajongva, tanulékonyan - mintegy esztétikai expedícióban - ugyancsak Afrika és Óceánia népművészetének kultikus szobrai és használati tárgyait. A közszemlére is kibocsátott első hatás, *Az avignoni kisasszonyok* keletkezési éve 1907. Marc Chagall csaknem ezekben az években rögzíti először vászonra a belorussziai jiddis folklór jellegzetes hangulat- és mesevilágát. A jelenségeket senki sem foglalja egységbe. Noha ezeken kívül is rengeteg a közös.

Egyfajta reneszánsz kezdődött. Szemünk előtt folyt le. A látványos végét már az országutakon is szemlélhettük. A gépkocsik szele nyomtalanul lesodorta az autósztádáról a parasztszekereket, de darabjait az út menti előkelő vendégfogadókba divatos díszítményül hordta szét: a bejárat előtt színesre festett kerék pompázik, a teremben a fény a hajdani kocsilámpából árad, fogasul saroglya szolgál, a bárpult szegélye a volt szekérrúd. Nem érezhetik idegenben magukat. A falakra a parasztbutykosok, kulacsok, kancsók, a falak tövébe a falusi mesterek faragta padok, lócák, székek már a századfordulón odasorakoztak. A nem is tudni, mióta ott díszelgő céhkorsók, cintálak és habán köcsögök mellé. Újabb társakat várva? Vagy divatváltozást?

A világjelenség a társadalom minden rétegét áthatotta. Ami azelőtt csak múzeumi tárgy volt, rég beáradt a magánlakásokba, a legszerényebbekbe is. Mexikóban éppúgy, mint Japánban és Finnországban.

A szerkesztő bizottság a megtisztelő felszólítással engem nyilván ennek az ízlésalakulásnak magyar tanulságú ábrázolására biztat.

*

Helyzetünk kiváltságos. De azt hiszem, tanulságos, és így érdemes lehet még nemzetközi, általános példaként is, közelebbről is megtekintenünk.

Ha ideírjuk Bartók Béla és Kodály Zoltán nevét, csak a külföldi olvasó gondolhatja, hogy zenei kultúránk európai rangjának példázatául tesszük. De a magyar műveltség ismerői s főleg részesei tudatában ezek nemcsak zenei nevek. Mi pedagógusnak is óriásként tiszteljük őket. Körünkben nemcsak zenei nevelők voltak. A zenei életen kívül egész szellemi életünk irányítói.

Voltak évtizedek, amikor az egész nemzet jóra nevelői, nagyobb tekintéllyel s nemegyszer hatásosabban, mint a politikusok.

Ebből tán máris kiviláglik, miképp próbálom értelmezni azt az oly sok ország történetében kimutatható, egyaránt a népre és népi hagyományra alapuló *kulturális azonosságot* (identité culturelle-t), melynek mai állapotát s jövőjét a szerkesztőség oly széleskörűen vizsgálja. Méltán állapítva meg, hogy ez a mai Ázsiában, Afrikában és Indo-Amerikában is erőteljes mozgalom csaknem másfél század múltán azt eleveníti föl, amelynek két irányítója - Herder és Grimm - mellé G. S. Métraux az ügy alapos ismeretében lelkesen harmadikul Petőfi Sándor nevét csatolja.

Hazai fölismeréseink alapján ajánlanám nemzetközi figyelemre is a népművészetek mai kérdésében a következő irányelveket.

Milyen a népművészetek hatása ma? Mégpedig nemcsak a művészi, hanem a társadalmi mozgalmak nézőpontjából.

Elmúlt-e vajon valóban a népművészetek aktív kora? Értve ezen, hogy termékeiket múzeumi anyagnak tekintsük-e vagy olyannak, amely, mondhatni, a napi életben is szerepet kaphat. Néhány elemével elevenen átfolyhat a jövőbe?

MI VOLT A MÉLYBEN?

A népművészetnek minden ága országonként merőben másként alakult. Különösen a költői. Aszerint elsősorban, hogy hol, mikor és milyen mértékben találkozott az írásbeliséggel. Nemcsak azt tekintve, hogy a népdalokat mikor jegyezték le, hanem azt is, hogy az írásos irodalom - a műköltészet - miképp szállt le a műveltség „alacsonyabb” rétegeibe. És hogy milyen volt a két elem vegyülése: melyik - meddig - volt fölényben, esetleg a másik teljes áthasonításával. Minél „homályosabb” a múlt öröksége, a „hagyomány”, a néplíra annál tündöklőbb. A francia nyelvi és költői hagyomány - a latinon át - évezredek számát, világosokat; a bantu néger írásos hagyomány évtizedeket. A francia népdal szerepe, nyilván mennyisége sem, ezért nem hasonlítható az utóbbihoz.

Az államiságtól megfosztott országoknak a szerencsétlenségükben megvan az a szerencséjük, hogy népköltészetüket ez a körülmény is erősíti. A nép a dalaiban őrzi ősi függetlenségét, de azzal múltja emlékeit is. A népdalokat a pogány hagyományaik és örömhirdető világlátásuk miatt a keresztény egyház mindenütt üldözte. A Loire mentén több sikerrel, mint a Dunánál.

Magától értetődő volt, hogy a lelki függetlenséget hagyományként őrző népköltészet összefolyt a nép - éppen oly hagyományos - szabadságtörekvéseivel is, oly természetszerűen, ahogy két folyó, mely egy forrásvidékről egy tenger felé fut, összetársul, ahol csak teheti. Itt is volt fáziskülönbség.

Az európai népies műköltészetnek hajnalát Burns föllépése jelzi. Paraszt csodatehetség ő is, a parasztvilágot éneklő ő is, de népszerű a forradalmian új - betűbe tett - kifejezés módjával a polgárságban lesz. Főleg a polgárságnak abban a rétegében, mely világi szöveget is olvas, és magát népnek vallja, néha-néha forradalmian is. Ez a - jobbadán csak néppártoló - népiesség is végigvillog Európán. Különösen szép fényeket épp Oroszországból tükröztetve. Nagy visszhangja volt Magyarországon is. Találkozott ez is a politikával. Különösképpen - de már ejtettünk célzást arra, hogy miért - legkevésbé Franciaországban. Az újkori parasztforradalmak a kontinensen is a középkori angol népdalt variálják:

*Amikor Ádám túrt és Éva gyúrt,
Ki látott akkor nemesúrt? -*

de a francia bugyogótlanok seregei egy műdalra menetelnek. Az olvasható tömegirodalom nem a népi erényt, hanem a régi rómainak tekinteti hagyománynak. A polgári nép konokan és sikeresen védi jogait a nép alsóbb rétegei ellen is; a forradalom nem földteleneknek, hanem pénzüzéreknek oszt arisztokrataföldeket. De megtorpan a burnsi népi irodalom Európa-szerte is. A reakció könyörtelenül irtja ki belőle a politikaian forradalmat. Eszmét, embert egyaránt. Budán csoportos nyakazással, már 1795-ben. Társadalmi forradalmárok feje hull, de jó kifejezést talált a későbbi esszéíró, aki énekesmadarak kiirtásának nevezte. A kor legnagyobb magyar költője - ugyancsak egy népi csodagyerek - nem úgy folytatta a paraszti hangot, ahogy lételeme volt. Állítólag ott állt a kivégzést nézők közt. A kor legnagyobb magyar szellemi irányítója, irodalmi vezére börtönablakból nézte a vérpadra tereltek. Őrá magára is az utolsó percben csapódott a bárd helyett várbörtönajtó, hosszú évekre.

KÉSÉS, AJÁNDÉKKAL

Még ebben a dermesztő szerencsétlenségben is volt afféle magyar szerencse. Az a fajta kontinensi „népiesség”, amely voltaképpen Rousseau-ig megy vissza, nemcsak demokratikus részét veszítette el. Megtorpantása után óriási mennyiségű reakciós elemet kapott. A derék jó népből legfeljebb derék jó bennszülött lett. A hagyományból egzotikum. De az is milyen? A *Paulet Virginie*-t (megjelenésében) csak tízegynéhány év választja el az *Atalá*-tól (1787, 1801), de a két szerző, Bernardin de Saint-Pierre néző- és álláspontja meg Chateaubriand-é ég és föld. Illetve hát: föld és ég. Az előbbi valóságosan is parasztnádfedél alá áhítózik, még az *Indián kunyhó*-ban is. Az utóbbinak a császári palota is kevés. A királyságért küzd, imponáló szívóssággal. És, sajnos, tehetséggel. Mert hisz máig elható véleményalakítással.

A Baltikum-Adriatikum közti irodalmakban a népies szellem úgy fojtódott föld alá, mint a dinamit. Nem kismértékben azért, mert nem „élhette ki magát”, nem a maga idejében élhetett az erejével közhasznúan. S mert még új feszültség is nyomódott itt bele. Az ébredő nemzet-érzés. A nemzeti függetlenség vágya. Az önálló ország lehetőségeinek az a szinte mámorító tudata, amelyet itt a szabadság eszméje nyitányul keltett és táplált. Milyen távlatokkal, el - már akkor - a világszabadságig! Ez volt aztán csak a hatalmas társulás. És mind közt a legtermészetesebb. Hisz az új haza anyaga, alapközege, akár a népköltészeté és népnek készült költészeté, az anyanyelv volt. A népköltészet nem ismer országhatárt. Nem ismer hát nemzeti türelmetlenséget, de még csak elfogultságot sem. Az idegen, hacsak nem fegyveres szadista, minden nép énekében szánandó és segitendő nem érti itt a szót szegény. Nem érti az életet, de a törvényt: a hagyományt ő is. Hogy az anyanyelv, e másodlagos határ a gyűlölködés pusztító frontvonala is lehet: föl se merült. Ritkán volt ilyen derült egű a jövő. A századközép szabadságmozgalmi, már a társadalmi telítettségűek, széthullámozva azért idéztek elő annyiféle lefojtottságból váratlanul is olyan fürgeteges robbanást, főleg a Kárpát-medencében. Az irodalom ezért kapott és adott olyan hatást, amely itt ma is működő erő. A klasszikus irodalom nem mindenütt demokratikus. Hisz hány és hány helyen udvari fény virágoztatta. A népköltészetben tartósult hagyományok újra és újra az emberiesség szűrőjén esnek át. A népmesék törvénytábláin mindenütt az emberi jogok, a legszegényebbek emberi jogai ragyognak. Ebből következik, hogy a fölvilágosodás után kialakult nemzeti irodalmak első - s így irányt adó - klasszikus szintje - ezen a tájon - csaknem mindenütt demokratikus szemléletű. Magyarországon kiválólag. Ott a népiességet még más gyökerek is táplálják.

A VILÁG, AMELY VILÁGRA JÖTT *

Még a magyarok is azt hiszik, Bartókjuk volt az első, akinek nagy muzsikus voltában eszébe jutott, hogy leszálljon a népbe. Hogy faluról falura gyalogolva épp a legalacsonyabb réteg művészetében kutassa ő, a legnagyobb igényű, az értéket. Nincs így. Ezek a sorok még 1838-ban íródtak, véletlenül épp franciául: „*Szándékom volt, hogy nekivágok Magyarországnak legpusztább vidékeinek, gyalogszerrel, útizsákkal a hátamon*” - írta a Bartókék előtti korok legigényesebb magyar zenésze, Liszt.

A magyar tömegektől távol nevelkedett Franz már az akkori Pesten is uralkodó hangulatot szívott magába, mégpedig oly mélységesen, nyilván hálából a tomboló ünnepléséért, hogy a nemzeti ügy véres leverése után a párizsi előadóteremben is magyar kardosan ül majd a zongorához, hogy eljuttassa, tüntetőleg egyenesen a főhóhéznak adresszáva, az áldozatok emlékére szerzett gyászindulóját, a *Funérailles*-t.

Ez az áramlat, mely a nemzet és a szabadság ügyét a népre - a népnek esztétikai és etikai ítélőképességére - alapozza, élgárdájába csupa ilyen Liszt Ferenc-rangú művészt von magához Magyarországon. A forradalom Túrtaiosza, Petőfi, aki mint a csárda és csikósélet költője kap némi világhírt, művelt férfi: franciául, németül levelez, Shakespeare-t fordít: költészete is shakespeare-i mód könnyed és tömör, noha huszonhat évesen már el is esik a forradalom egyik utolsó ütközetében egy erdélyi csataterén. A század legnagyobb magyar epikus költője, a szintén parasztszármazék Arany, a teljes Arisztophanésszel ajándékozta meg anyanyelvét, a lelki életnek oly mélységű festője, amelynek titoktaglalásához freudi tekintet kell. Noha fennszóval - az osztrák elnyomatás idején - a hunokról beszél, vállalva és dicsőítve - már nem is olyan nehezen taglalható rejtelemként - a nemzetnek a mély múltját is úgy, ahogy az a középkori legendákban és a néphitben él. Attila arcmaása ugyanis itt nem a francia képes értelmező szótárban és a panteonban riasztó gorillára emlékeztet, hanem ahogy Raffaello híres festménye és a *Nibelung-ének* őrzi, amelyek a modellhez mégiscsak szemközelebbi időben keletkeztek. A nagy király - aki mellelleg ugyancsak jól beszélt latinul, görögül - Aëtiusnak nemcsak harctéren volt versenytársa, hanem tanulásban, eszmékben is: a világ egyesítését akarta - már ő is! A magyar eposzban védő szerepre idéztetik meg - a törpe császár, Ferenc József ellen, aki ifjúí hóhérokodása folytatásaként mindvégig úgy nézte a magyarokat, mint majd Hitler, azaz elsöprendő idegennek. Léven a magyarok Európa egyetlen nemzeteként nem árják, hanem eredetük miatt duplán is türhetetlen népség, mert honnan is keveredtek ide, azokra a termékeny és szép vidékekre a maguk finnugor hetykélkedésükkel. És szüntelen sirámaikkal az árvaságuk és balsorsuk miatt. Minden szorongó tudatú, minden államiságától megfosztott nemzet tudatosodva a népben veti meg a lábát, oda húzódik vissza az elpusztíthatóság veszedelmeitől. Főleg, ha nincs olyanféle türelemsugalló vigaszuk, mint volt a lengyeleknek, az olaszoknak: az anyák vállalják a történelmi harcot a megmaradásért - a méhükkel. Mégpedig, mint tudnivaló, rendszerint az alsó rétegekben, a népben.

* Más nyelvre lefordíthatatlan szójáték, jelentvén a magyar világ szó egyaránt világegyetemet és (eredetileg) világosságot.

SZERENCSES TALÁLKOZÁSOK

Nem volt talán túlságosan nagy a kör annak megvilágítására, amit a közepébe helyezhetünk. Mert máris a célnál vagyunk.

A népköltészet, a néphagyomány ihletettséggű irodalmak és szellemi mozgalmak végeztek óriási társadalmi - nemegyszer politikai - jószolgálatot a XIX. század folyamán, különösen az írásbeliségben hátralevő s még különösebben az államiság nélküli nemzeteknél.

Hogy a prózairodalom Balzactól, Dickenstől fogva Gorkij iskolájáig, tehát a szocialista realista irányzatig mi szellemi értéket vett át a paraszti néptől, s mit adott vissza ezres kamattal már a gyárák népének is, annak taglalásán most átugorhatunk. A nyom mindenütt ott van, ahol jó az irodalom. Még Proust hatalmas művének is nem utolsó összefogó abroncsa, vagyis a szerkesztő ösztön remeklése, ahogy a társadalom legfelső csoportjain a virágzó romlás nagy példaképei közt újra és újra föltűnik a kemény, szívós, a népi Franciaország a paraszt szakácsnő, Françoise alakjában.

Az átvétel és a visszaszolgáltatás a költészetben már nem ilyen egyöntetű. Illetve nem ilyen szemmel látható. De ahogy egy kis fátyollebbentéssel kimutatható *Az avignoni kisasszonyok* című festményen a népi - sőt a „barbár” - vonalvezetés „modern” korszerűsége: az avantgarde költészetben is fölfedhető, hogy újszerű vonalvezetésében, különös képalkotásában mennyi a hasonlóság épp a legősibb költészet prozódiai - verstani - sajátosságaival. És hogy mi következett, mi következhet még e kétféle, de alapjaiban oly meglepően hasonló *ars poeticá-*ból.

LELEPLEZŐ HASONLÓSÁG

Van esztétikai tétel (nem enyém), mely az emberiség ízlésváltozásait valamiféle történelmi karikára helyezve látja. Ilyen forgásban válhat a legmaibb épp a legősibbre. A legmodernebb a leghagyományosabbra. Paul Klee rajzlapja az altamirai barlangfalra, Joan Miró színei egy eszkimó ködmön hímzéseire.

Idevág a valóban meglepő (bár nem mai) fölfedezés, amely a népdal legeredendőbb költői eszközeit a szürrealizmusnak tulajdonított - már legmeggyőzőbben az általa tudatosított - költői stílustörekvéseivel rokonítja. Amely a lelki élet realitásainak hiteles ábrázolásához nemcsak a realista irodalom vívmányait használja, már tudatosan, hanem a tömörítésnek, az áttételnek, a mélytudati szimbolizmusnak olyan formáit is, amelyeket csak az álomfejtés, majd a pszichoanalízis kerülgetett.

Amelyeknek nyomán ma már szinte iskolai példaként válik tudatos szépségelemmé eladdig sok, fölbonthatatlannak tetsző tömörítés. Például a híres francia balladának abban a szakaszában, ahol a kis vargalegény a karjaiba álmodja a palotakisasszonyt, s egyesülésükre olyan éluard-i sorokat mond, hogy nászágyuk legközepe oly mélységes folyam lesz, elégséges a király valamennyi paripájának együttes itatására.

De Éluard-nak már ezzel a kifejezésmóddal is távolibb célja van. Épp *A költészet célja a gyakorlati igazság* című versében írja:

*Ha azt mondom, hogy ágyam ágai közt
Fészket rak egy madár, ki sose mond igent,
Elhiszitek s osztjátok vergődésem.*

*Ha azt mondom, hogy egy nagy folyó kulcsa fordul
A forrás öblén, hogy a zöld völgyet kitárja,
Ezt elhiszitek, sőt meg is értitek.*

De mit is kellene még értenünk, hogy kövessük is, hitelt adva szavának és különös látomásainak?

Mi buzogtatta föl vajon a század elején a művészi figyelem szintjére világszerte a népi kultúráknak mindezt az anyagát, amelynek eladdig csak a néprajzi múzeumokban s a földrajzi katedrákon volt helye? S amelyekből a nyitányul adott kép még példaszolgáltatásul is vázlatos. Nyilvánvaló, hogy elsősorban már az előző korok demokratikus erői hatásának az a robbanásszerű terjedése, amelyet kezdetben az egzotikus romantika éppúgy támogatott, mint a már-már tudományos szociológia és szocializmus.

De mi magyarázza vajon a jelenség oly váratlan és az előharcok után oly frontáttörésszerű győzelmét? Ez keményebb dió. Ezt csak mostanában kezdi foga alá venni a klasszikus esztétika.

Nem kisebb újdonság történt ugyanis, mint annak elkerülhetetlen fölismerése, hogy a népművészet szépségeszménye azonos a magas művészetek szépségeszményével. Hogy a polinéziai bálványok és kölestörő mozsarak öröklési jogon vándoroltak át az etnográfiai üvegszekrényekből a műkereskedések kirakatába. Ismerjük Mallarmé korának japán s kínai divathullámát. Ez a hullám azonban Japánból és Kínából még egy magas, sok tekintetben az európainál is túlfinomultabb réteg alkotását és szépségeszményét hajózta hozzánk. Ám hogy illik be vajon esztétikai elemként egy mindent tudó Picasso művébe egy kunyhólakó pápua szobrának tökéletes vonala? Lorca versébe egy frissen gyűjtött andalúz népdal remek képtömörítése? De

észleletem szerint még Moore leghatásosabb alkotásaiba is a prekolumbusi figurális cserépedény egy-egy bámulatos - mert valóban egyszerre szemet is, száját is gyönyörködtető - „megoldás”-a?

Holott ezzel is még csak a küszöbén állunk a varázsok kastélyának. Hagyján ugyanis a szépségeszmények azonossága. Kezdetben kevésbé hökkentett meg, de mi az előbbieknél is nagyobb figyelemmel vizsgálhatjuk azt a jelenséget, hogy a népművészet igazságeszménye, valóságkereső eszménye, emberiesség-eszménye mennyire megegyezik azzal, amelyet a magas irodalomnak, a magas bölcsészetnek és társadalomszemléletnek is csak legtisztább műveiben szemlélhetünk.

Amikor hazámban a népdal és a népmese már nyomtatás útján is terjedhetett, különböző indíttatású műszerzők is százszámra gyártottak s árasztottak ilyet a nép közé. Főleg ének-szöveget. Rengeteg közülük népszerű is lett. Főleg a kispolgári körökben. Nem csekély zavart okozva a későbbi gyűjtőknek az eredetiség megállapítása dolgában. De hamarosan kialakult az ellenőrző módszer, a csálhatatlan rosta. Maga a nép nyújtotta. Gyártmány, akár jó-, akár rossz-hiszemű Ersatz mindaz, amiben nemcsak hazugság, de akár csak fellengősség, érzelműség, cifrázkodás, tetszélges fölfedezhető. A nép szépségeszménye még egy-egy versen belül is jól ítélkezik. A mi példánk ez a műdal:

*Olvad a hó, tavasz akar lenni,
De szeretnék kék ibolya lenni
Kivirítnék a rózsám kertjébe,
Hadd tűzne föl hószín kebelére.*

A nép megtartotta az első két sort, a második kettőt így „helyesbítette”, nem hagyván meg egy igéjét sem:

*Se ibolya, se rózsák nem vagyok,
Csak egy szegény szolgaleány vagyok.*

Írtak népdalt lángelméjű műköltők is. Népünk még ezek kézírását is átjavította: Át még a mi óriásunkét, Petőfiét is. A népi és klasszikus stíluseszmény egyaránt: tömörség és világosság, magvasság és könnyedség. Ehhez erő kell. „Meg kell ugyancsak erőltetnem magam, hogy műveimen ne lássék meg az erőlködés” - mondja Heine, a népi hatás egyik előfutár-hasznosítója, több oldalúan is.

ELŐŐRSÖK HÁTVÉDŐKKEL

Terjed Közép-Európában egy műfajkifejezés: népi szürrealizmus. Elég távolról hozta ide magvát a szél: a Lorca-korabeli Spanyolországból. Itt is gazdag és változatos flórája sarjadt. Más-más fajta talajra lelt a délszláv területen, másra Romániában, majd Csehszlovákiában és Lengyelországban. Határozottan megkülönböztethető, amit a magyar nyelvterület fakasztott. Hasznos volt már ezért is irányító szót ejteni az itteni történelemről, sajátos népi hagyományról és az ebből eredő szemléletről. Hisz a többi népköltő is a saját adottságait hasznosította és fejlesztette. Ahogy a nyugati országokéi is, ahol a naturalizmust követő mozgalmak elsőül világfigyelmet kaptak.

A magyar avantgarde megkülönböztető jegye, hogy költői - már a két nagy kaput nyitótól, a szimbolistától és az expresszionistától - Adytól és Kassáktól - első tekintetre igen sok szociális elemet kaptak. De néphagyományit is. Láttuk a szociális rész általános és sajátos, távolibb és közelebbi hátterét. A népi műveltségre visszavezethető sajátosság éppily figyelemre való.

Lorca színdarabjainak paraszti világa vaskosabb - mert töményebben és hitelesebben - paraszti, mint Zola híres földízü regényeié, Maupassant egy-két mélyrealista novellájáé. Mivel ragadták el mégis a spanyol vidéki nézők után - akik számára és „nívójára” készültek - a jellegzetesen paraszti Lorca-művek rögtön a New York-iakét, majd futótűzként az egész világét, vetekedve újdonság dolgában Brecht darabjaival is? Ennek iskolapéldája a *Vérnász*, idézzük föl csak a kezdetét. A parasztian tipikus - mert parasztian aggódó - anya meg a szőlőbe (és egy tipikusan paraszttragédiába) induló fiú földön járó, földszagú jelenete után az anyós versre vált át. Első hallásra jellegzetes népdalszerű versekre, a zsolozsmáló ritmusuk miatt. Közelebbről - vizsgálóbban megnézve - ezek a versek azért oly népiesek, mert oly szabadon öntik a költői képeket, a képalkotás oly szabad gondolatársításával, ahogy csak Breton és Aragon akkori szürrealista szövegei. A spanyol és magyar nyelv két külön csillagrendszer (lévén Európában a finnugor magyar nyelv oly „testvértelen ága nemének”, akár ebben különös társa, a baszk). A színmű magyar fordítója számára ezek ígértek a legbajosabban megoldható csomónak. Meghök-kentem, hogy épp ezek az össpanyol szövegek folytak fordítói tollamból a legkönnyebben hazám nyelvén. A ritmust a mi pásztortáncaink ütemére is lehetett dobogtatni. A vers meg-másíthatatlanul tömör - mert szürrealista - képei? Nem voltak különül szür-logikusak sem, mint a mi népdalaink efféle sorai:

*Ez az utca bánat-utca,
bánat-kővel van kirakva...*

Vagy ez az első világháborúba hurcolt magyar bakák egyik legodaadóbban harsogott masírozónótája:

*Áll a hajó a tenger közepében
megakadt a tearózsza tövében.
Tearózsát ki kell vágni,
hadihajóval arrébb állni
hadd tudjon a kisangyalom
a karomba beszállni.*

Aminek a belsőbb realitásához azt is hozzáteesszük, hogy a magyar néptömegek sose láttak tengert, ha csak álmukban - jungi ősemlékeikben - nem, és hogy tearózsát is leginkább gazdag kerítéseken át szagolhattak.

Az irodalmi közvélemény annak idején ugyancsak ámulattal nézte, hogy a modern költészet minden útját - a rögöket, rázósakat is - megjárta Aragon miért siklott föl egyszer csak pályája legmagasabb régiójába ellenállási költeményeinek trubadúrkori - középkori - „verstechniká”-jával. Mert azokban is egy ősből, népiből ütem és kifejezési forma volt, hogy így mondjuk: hibernálódva.

Az elevenült meg a hallgatóság fülében, idegzetében is. Ilyenképpen elevenültek meg s hatottak - máig rejtelmes erővel - Brecht színpadán az egykori vásári - vagyis népi együttműködéssel készült - mutatványoknak, képmutogatásoknak, históriás gjadoknak művészi fordulatai, mondhatni, ars poetica szabályai. Kétségtelen, hogy ezek épp legújabb kori befogadásához, értelmi és érzelmi élvezetéhez magasabb fokú - ugyancsak legújabb kori - esztétikai fejlődés kellett. Pontosan az, ami Picassóék, illetve a Ballets Russes „barbár” eredetű értékeinek méltánylásához. Ennek hiánya útját szegte sok hasonló műalkotás hatásának. Például Lorca erdélyi magyar évfolyamtársa színművének. Ezek ugyanis, amellet hogy éppolyan népiesen költői fogantatásúak, kifejezik az egyedül lehetséges, áttételes módon egy több milliós kisebbségi népcsoport életakarátát is. Pusztán a sajátos népi gyökérzet volna ennek oka? Aligha. Kodály nagy alkotása, a *Hetvenkedő katona* magyar leszármazottja az első előadás után diadalútra lépett. Azért mert azt zene is kísérte? De hisz abban a zene is teljesen népi gyökérzet. A valószínű ok: Kodály és Bartók műveit akkor már magas fokú - mégpedig városban kifejlődött, illetve megújult zenei műveltség is értékelte.

EGY MEGLEPŐ KÜLÖNLEGESSÉG

Nekünk is volt egy nagy szimbolista költőnk. A századelő legnagyobb hatású modern s egyben nemzeti költője lett. Fölléptekor Baudelaire-hatást némi okkal (de azutánvalót már alaptalanul) mondtak rá. Szimbolizmusával éppoly megkésve jelentkezett, akár népiességével múlt századbeli nagy elődje, akinek költészetnyitó és nemzetitűdát-formáló szerepét is, mondhatni, megismételte. Honnan tett szert mindazonáltal arra a rendkívüli s ugyanakkor a legfelső esztétikától is indokolt, mert értéken alapuló hatásra? Kora szociális feszítőerőit, akár nagy elődje, éppúgy népi szemlélettel foglalta össze s fejezte ki. De prozódijával is annak vonalán haladt. Nem a fölszínen, hanem a mélyben. Tán öntudatlanul, csak ösztönét követve, de annál inkább a lényegre érintve. Elsősorban verseinek tagoló, élőbeszédűen lüktető ritmusával. „*Fülembe még ősmagyar dal rivall*” - mondta mégis programszerűen pályanyitó versében. Aztán új képalkotásával, asszociációs eredetiségével. Holott épp az derült ki, hogy szimbolikája nem is Baudelaire-ével rokon. Hanem azoknak a daloknak a különös képalkotási módjával, amelyeket gyermekkorában - parasztkörnyezetben növekedvén - hallott, és maga is fűjt.

Ezzel vezetjük be népdalainknak érthetetlennek tetsző nem naturalista elemeiről csaknem egy évszázada folyó - ma is élénk - vitát. A mi népi szürrealizmusunkét.

Hogy népdalaik ilyen szürrealista elemeit milyen mértékben használták föl nem európai modern költők, arra tanulságos adatokat nyújt Neruda és Asturias lírája. Különösen az utóbbié. Legjelentősebb versgyűjteménye, a *Clarivigilia Primavera* a közép-amerikai indiánok hitvilágának talajából hozta föl azokat az egzotikus virágokat, amelyeket a mi értelmünk is befogad: De maradjunk csak a mi kontinensünkön található „egzotikumok”-nál.

Rengeteg népdal jellegzetessége, hogy első sora valami egyszerű természeti kép. Főleg kelet felé. *Frunza verde* - a legtöbb román népballada ezzel kezdődik. Afféle húrhangolásként, torokköszörülésként, a rögtön utána fölcsapó mesterteljesítmény előtt. Nagy ritkán esik meg, hogy köze van a következő sorhoz, mint például:

*Üröm keserű levele,
Keserű a rab élete,*

mely tárgyias hidegségével a betyárhős - *Korba* - börtönszenvedésének drámai, izzó megjelenítését vezeti be. Ilyenfajta sorkezdések az olasz rispittik, a délnémet Schnadahüpfek, ritkaságszámba menően. A magyar népdalokban viszont óriási mennyiségben és változatosságban. Néha világos összefüggésben az egész énekkel. De még többször minden látható értelem nélkül:

*Kútágásra szállott a sas,
Engem, rózsám, ne csalogass,*

vagy

*Vékony héja van a piros almának,
Miért nincsen oly szeretőm, mint másnak?*

Ezrével idézhetnénk a mutatót. „*Megérett a vízben a nád. - Tagadd meg értem az anyád.*” - „*Ritkát virágzik a kender: - Nem kell nekem özvegyember.*” - „*Mi a falu torony nélkül? - Mi a leány párja nélkül?*” Száz éve már, hogy találgatás, majd abból kifolyóan etnográfusi vita keletkezett: hátha mégis van valami értelmük, mélyebben járó? Jól jött persze a szimbolizmus. Nemcsak a költőnek s mindazoknak, akik a tömörített költői kép nyugati „új” mélységeit magyarázták.

*Ég a kunyhó, ropog a nád,
Öleld hozzád azt a barnát.*

Világos, hogy itt voltaképp a szerelmes teste-lelke izzik. Azért akar összeölelődni, s nem azért, mert piromán. Hogy itt a költői tömörítés (csaknem mindig a szerelmi fogalmakat rántva egybe) valójában szimbolizmus - nem kellett sokat bizonygatni, a mélylélektan korában (melynek első tizenkettője közt annyi volt a magyar, sokban rögtön magát a mestert is túl-szárnyalva, mint a világtétekintélyé vált Ferenczi és az épp most világhírbe emelkedett Roheim, aki az első mélytudati vizsgálódásait - épp a magyar hagyományokról - már 1910-ben közre-bocsátotta).

A népdal mindig szerfölött szemérmes, káromkodást soha nem ejt, de még durva szót sem. Ám a „bizalmas” helyzeteket pontosan leírja, de már-már a kényeskedő - a précieux - stílus fogásaival. Ilyen mesteri rím- és szójátékkal például:

*Virág mondja virágnak:
Vessen véget világnak.*

Ami nem azt jelenti, hogy a szerelmes döntse össze az univerzumot, hanem hogy fűjja el a gyertyát. A szexusra utaló műveleteket, de főleg testrészeket, a nőkkel közösen énekelhető dal - tehát nem a kaszárnyanóta - a szalonok hangjának finomságával írja körül, és rejti mély-tudatába a léleknek is, a költészetnek is.

A szimbólum ennek szolgálatában a kezdő sor után birtokba veszi az egész verset:

*A gyaraki bíró kis kertjében,
lehullott a ropogós cseresznye.
Olyan piros, mint a csöppentett vér.
Meghalok az édes galamboméért.*

Emlékezünk még a derűs szótárra, melyet a sereghajtó nagy francia szimbolista költőnek, Saint-Pol-Roux-nak verseihez annak idején Bever és Leautaud csatolt? Ebből a négy sorból, azt hiszem, már szótár nélkül is kiolvasható: a szerelemnek e középkorias kiskertjében eleve a háborúba távozó szerelmes vére hullik, mégpedig - ez az ő lovagiassága - nem a császárnak, hanem egy gyümölcsmód édes kislánynak áldozva.

*Tüske közül a violát kiszedni,
jaj de bajos büszke kislányt szeretni.*

Ezekben a rejtett képekben minden szónak csaknem olyan pontos - többértelműen is - a helye, mint egy Mallarmé-iskolás költőében.

Ember közelébe - síkságon még a kútra is - roppant körülményeskedéssel száll le minden madár. Főleg a magasságok olyan férfiasan gögös lakója, mint a sas, a jupiteri. Az ilyenféle képek lefordításához a nép szótára helyett jól segít a nép szemlélete, természeti tárgyismerete, amely a miénknél mindig tüzetesebb. Tudjuk, hogy a víz, a torony mit jelent a bécsi mester szótárában. Ezt a szótárt nyilván még nem beszélték, s eladdig pirulás nélkül értették azok a nádszálvékony falusi szüzek, akik már maguk is érezték, hogy az anyai parancs ellenében is párba kell állniuk - hogy egyelőre több magyarázattal ne szolgáljunk.

SOKATMONDÓ BESZÉD

Négy évtizede, hogy egy kimerítőbb tanulmányban még több ilyen költői képhez kulcsot csináltam. A század eleji vitát merőben a jelképszerűség, már-már rimbaud-i - a saison en enfer-i - szimbolizmus irányába próbálván hajlítani.

Amikor jött a szürrealizmus, a mi népi szürrealizmusunk.

Segítő pártolásul csaknem megsemmisítő folytatást kaptam ennek nálunk egyik legjelentősebb művelőjétől, a magyarság jó hagyományainak és múltból örökölt szellemi problémáinak mélyen értő-érző vizsgálójától. Az újabb költői nemzedék egyik vezető tagjától. Fejtegetései szerint ezekben a versekben a jelképeknel is több - és hatásosabb - az, amit a modern esztétika áttételnek nevez. Az a fajta képszerűség, amikor a költői hatás nem attól szikrázik ki, hogy találó hasonlatot lelek. Amikor ez az új kép válik szépségélménnyé. Hanem a költői kép ragyog föl hasonlítás nélkül is. Illetve a hasonlítással kifejezni, jobban körvonalmazni akart érzés vagy tárgy nélkül. Mert így az a „független” kép különösmód még mélyebbről hoz kifejezendőt.

*Annyi bánat a szívemen,
kétrét hajolt az egeken.
Ha még egyet hajolt volna,
szívem kettéhasadt volna.*

Reálisan ez a kép - képtelen. Szív, amely súlyával az égre száll? S kétrét hajlik? Ez valóban túllép a szemmel ábrázolható valóságon. Ez már túl tömörre van markolva. De épp ezért markol oly keményen belénk. Igen, ez már szürrealizmus, az irányzat legkipróbáltabb módja szerint. Annnyira, hogy ez már a nyugati művek, példák nyomán „érthető” is: ha nem is fölfogható, befogadható.

És ez?

*Elment, elment az én párom,
világgá ment egy fűszálon.*

Vagy

*Luca Panna bársonynyereg,
nem ül arra minden gyerek.
ki ráül, úgy megüjje,
hogy a jáger le ne lüjje.*

Szívemarkolóan fogja tömörre ez is egy egész kis tragédia mélységét, de egy realitás még fölismerhető elemeiből.

Ahogy ez is

*Te túl, rózsám, te túl
a világ erdején.
Én meg innen sírok
a bánat mezején.*

Régről ismerjük azt a szimbólumrendszert is, amelybe a népdalokban és hagyományokban feltűnő színek sorozhatók a világ minden részén. Tudjuk azt is, hogy a fekete helyett a sárga és a fehér volt a gyász színe Távol-Keleten (és a somogyi Csökölyön). Az a búcsúzása, az elválása is.

*Sárga a csikó, sárga a nyereg rajta.
Most akartam hozzád menni rajta,
most akartam tőled búcsút venni ...*

Vannak persze szimbolista és szürrealista elemet egyként vegyítő sorok:

*Három sárga kendőt veszek.
Ha felkötöm, sárga leszek.
Sárga leszek, mint a halál,
elrepülök, mint a madár.*

Bizonyítandó, hogy számunkra épp azok a népdalok a legbeszédesebbek, amelyeket a századelő legkevésbé értett, ifjabb vitatársam is százával idézhet olyan példát, ahol a szürrealista képalkotás erősebb, s ahol a költői hatás ezért átütőbb. Csak „modernebb”. De nem hozom ilyen magas nemzetközi fórumra a műhelyi vitánkat. Bár kötelességem volna, sokban engednem kellett az enyémnél is haladóbb szemléletnek.

EREDMÉNYEK

Mint az eddigiekből is kitűnik, a népi irodalom hatása és fogadtatása világszerte más volt a második világháború előtti és utáni időkben. Kimutatható, hogy mennyire segítette, tisztította a szürrealista mozgalom. És milyen mértékben zavarták az álnépies, sőt tudatosan népbutító politikai irányzatok.

Éles a határ Magyarországon is.

Ha föladatomban nem szűkebben a népi hagyományokból folyó irodalom volna, hanem általában a néppel foglalkozó: hosszan ismertethetném ennek két háború közti magyar nyelvű fölvirágzását. Magyar nyelvű, azaz nemcsak magyarországi. Az első világháború után más államokba került jelentős magyar tömegnek jelentős irodalmuk van. A múlt század két szélsőségének, a George Sanddal és Zolával jellemezhető (a lelkesítésre és a fölhaborodásra törekvő) irányzatnak nyelvünkön is olyan folytatói támadtak - Reymont és Ramuz kortársai -, akik méltán sorolhatók e kor legnagyobb s legismertebb európai alkotói közé. De támadt ezen az eszmei vonalon éppily jelentős ifjú nemzedék is, ám ez már valóban esztétikai irányítóul elsődlegesen népi hagyományokat keresve és hasznosítva.

Leghatározottabban köztük egy novella- és vígjátékiró tört célja felé: parasztszármazású volt, szűkebb néprétegének reális helyzetét akarta ábrázolni, de a különösképpen is hagyományt őrző réteg sajátos kifejezőmódjával; ezt - irodalomba áttéve - sokan meseszerűnek vélték. Holott csak realitásfölötti volt: öntudatlanul is eredendően népi szürreális. Ez a múlthoz és eredetéhez oly szívósan ragaszkodó népréteg - legendáiban magát még Attila unokáinak is vallván - magas hegyek között, a Kárpátok legkeletibb könyökében él, legjelentősebb tömbjeként annak a kétmillió körüli magyarságnak, amely ma Romániában található. A népi hagyományok másik nagy sikerű fölújítója a népdalok szerkezetének, megjelenítő erejének és szociális jogérzetének mesteri kezelésével csinált iskolát. A parasztság mélyrétegéből jött ő is, a nyelvnek és hagyománynak abból a legutóbbi időkben is legtermőbb tájáról, amely klasszikus költészetünknek is legnagyobb nyelv művészet adta, amely ma ugyancsak Magyarországon kívül található. A népi és az avantgarde hozta szürrealitás egybehangzását elsőül az a tragikus véget ért fiatal lírikus tömörítette tökéletes versekbe, aki - noha ő is városba szakadt szegény-parasztok származéka volt - korán megismerte a nyugati mozgalmak eredményeit. Magára találásának első szakaszában a magyar népdal formáiban ilyen - teljességükben csak az elmondottak alapján értékelhető - sorokat írt le:

*Óvnálak kérő tenyerekkel,
búzaföldekkel, fellegekkel.*

Magyarul ez mindössze öt szó. A japán Basho a haiku-k tömörítésével mondhatott el annyit, amennyit a magyar hagyományú sűrítés megvillant nekünk: a szerelmes ember a sima mezők és a sima felhők, a termékenység e két hatalmával fogja keze közé, és emeli egekbe a szerelmesét. Ezzel a sűrítéssel, a főbb irányú eredmények ilyen könnyed összefogásával fejezte ki szociális, sőt szocialista mondandóit is, legnagyobb hatású irányítójaként a háború után föllépő nemzedéknek, a népinek csakúgy, mint az értelmiségbeliek.

ÚTTALÁLÓK

A néphagyományt hasznosító magyar írók csaknem kivétel nélkül a Dunától keletre fekvő területeken születtek s nevelkedtek. A Duna nyugati felén, a hajdani Pannóniában Nagy Teodorik és Szent Márton szülőhelyén - az irodalom légköre jobbadán nemesi és egyházi volt. A hagyományokba és legendákba is gyakran Nyugatról fújt a magvat hordó szél: itt volt a mesebeli Szikambria is! Nagylábú Berta tündérföldje. És most egyszeriben innen jelentkeztek azok a fiatal költők, akiknek művén a néphagyomány továbblétkető erejét jelezhetjük.

Szinte ikerpárként tűnt föl e háború utáni irányzatnak s egyben az egész új - már a népi demokrácia alatt kifejlődött - magyar költészetnek legtöbb figyelmet és méltatást kapott két alakja. Az egyik egy törpebirtokos, a másik egy parasztközműves fia. Csoda emeli őket a felsőbb szellemi világba: a szegény rétegek gyermekeinek taníttatására - még az idősebb népi írók kezdeményezése nyomán - most államilag kifejlesztett kollégium. A nem sokkal utánuk jelentkezőket is ilyenféle csatornák szívják, ugyancsak szegényparaszt-portákról, kézművesudvarból. Már indulásukkor meglepően tudják, amit egy modern költőnek legalábbis ösztönszerűen tudnia kell. Honnan? Az ember azt hihetné, föl-fölkeresték provinciájukban a két generáció közt magányosan is tündöklő eredményekre jutott nagy költőt, aki ugyan omló nemesi portán szerezte meg váratlanul magas költői műveltségét, de mégis oly sűrű népi világban, hogy mind a világnyelvet, amit ismer, paraszti nyelvjárással beszéli. Nem. Mind e népfiaak Pesten ismerkedtek meg, a mintegy számukra melegített helyeken - az avantgarde körökben.

Különös föladat elé kerültek. Pontosan az elé, amelynek határozottabb körvonalazása ösztönösen merült föl előttem is, amikor elfogadtam a kitüntető fölszólítást erre a tanulmányra. Vagyis meg kellett felelniük elődeinkhez méltóan mind az etikai, mind az esztétikai követelményeknek, hasznosan. Mít várhatunk az ilyen törekvésű modern költőtől? Hogy előresegítse a műzsák ügyét is; mégpedig a mindennapiakat is, azaz lent is lenni és fönt is. Azazhogy a költő egy nyelvvel lényegbevágóan, szépen és közérthetően beszéljen. A mai modern verset világszerte illeti a kifogás (sok helyütt a vád): nehezen érthető - elszakadt a népmillióktól. A bajosan érthető vers kétféle. Amelyikkel érdemes bajlódni. Mert bonyolultsága mélyén van valami, épp bonyolultsága miatt olyan lényeges értelem, amely az én ügyem is. S az, amelyikben valóban nincs való értelem; vagy csak olyan, amely pusztán a költő ügye. Aki emiatt tán épp csak mellékes dolgokba bonyolódott bele. Ez is lehet érdekes. De másodfokon s így szorongató ügyek s körülmények hátrább helyezhetők.

A magyar költészet imént emlegetett kitűnőségei - akik mellett helyet és elismerést kaptak és szükséges, hogy kapjanak más természetűek is - megfeleltek a többszörös várakozásnak. Az új európai költészet magasságaiba ható hangon fejeztek ki közösségi ügyeket: egy osztályét, egy nemzetét. Az elsőként említettnek népi hagyomány feldolgozásául írt hatalmas költeményét - a szarvassá vált, azaz igényességükkel emberfelettivé árvult fiúkról - értő taps fogadta nemcsak falujában, hanem Londonban is. A másik, nyelvünk ritmusának addig sem sejtett erejével, fordulataival, az ő fülébe rivallt „ösmagyar dal” megzengetésével olyan látomásszerű, nagy művekbe foglalta például magyar lakodalmak igazi jelentését, a kisparasztság világszerte való eltűnésének tragédiáját, hogy az is jelentős darabja lehet a modern költészet világantológiájának. A harmadik parasztszármazék édesanyjának elárvulásáról írt olyan verset, hogy annak olvastán az újfrancia lírai egyik legnagyobbja ejtett könnyet. A negyedik a maga népies soraiban mintha Villon diákos népiességét, az ötödik mintha Max Jacob bréton paraszti tréfálgozását újíttotta volna magyarrá.

Folytathatnám a sort. Földijük, aki így is, amúgy is nagyvilágra segítette őket, közben szintén óriás utat járt be. Eliot, Ungaretti asztalánál (személyesen is) eszmét s ötletet cserélvén, a magyar gyermekverset teremtette újjá, ugyancsak népi ihletettségre. Pártfogójának, Kodálynak írván közben szöveget, s fordítván azoknak a keleti népeknek népdalait, amelyeknek rokonságára a magyarral a dallamok révén derített fényt a muzikológusok modern csoportja.

VÁRATLAN, DE „ATYAFIAS” TALÁLKOZÁSOK

Hogy Pest a népfiaoknak bemelegített hely volt, azt úgy kell érteni, hogy a népiességnek ez új, magasrendű művészete híveket először a városokban talált. Már Bartók és Kodály első koncertjeit Budapest „kozmpopolita” Belvárosa ünnepelte és - védte. A népi „maradiság” volta-képpen itt vizsgázott abból, hogy a haladásnak is az élén jár. A politika - az az álnépieskedő, melyet később a hitlerizmus űzött mint parasztfogást és tömegbódítást - meg-megosztotta a magyar szellemi életet is. Aztán a legjobbakat épp ez is egyesítette; különösen amikor ez a hitleri, a „fajiság”-ra alapuló „népiesség” a magyarságnak mint „faj”-nak is végveszedelmét jelentette.

Az eddig elmondottak után nem meglepő, hogy a Bartók-gyűjtötte népdalokat már a szövegük miatt is legértőbben az avantgarde kiemelkedő művészei dúdolták még peripatetikus eszme-cseréiken is. A magyar szürrealista próza első kikísérletezőjétől mint kedvenc énekét sajátítottam el, mert mindannyiszor oly mély átérzéssel adta elő azt a megrázó székely balladát, mely így kezdődik:

*Istenem, istenem, áraszd meg a vizet,
vigyen, vigyen engem apám kapujába;
apám kapujából anyám asztalára:
hadd tudják meg végül, kihez adtak férjhez...*

Reálisan képtelenség, hogy valaki hegyi árvízre bízsa a hazajutását, mert hiszen ez tíz méter után összetörné, megfullasztaná. Ebben a „képtelen” képben - hogy még ezt is elemezzük - a patak szerepe annak a hegyi árvízként tomboló-tajtétkzó haragnak a mélyebb lényegre törő érzékeltetése, amellyel az akarata ellenére férjhez adott boldogtalan fiatalasszony apjára, de még anyjára is támad, világgá harsogva „kimondhatatlan” bosszúját, a könnyörtelen büntetést; rendkívül mód szürrealista (azaz, mert hisz lélekről van szó: sousrealiste) magvasan. Az avantgarde-dal indult másik nagy írónk költői fejlődése során élményévé tette az ősz magyar pentaton ritmusát is, de múltunk frissebb hagyományait is olyannyira, hogy egyik - XVIII. századi Habsburg-ellenes népi-nemzeti forradalmunkról eposzt írt, sőt hangot adott - akkor egyedülként - újabb etnikai gravamenjeinknek is. A harmadik ilyen mélyebb járatú népdalt maga is költött gyermekkorai - ugyancsak erdélyi-élményei alapján: közvetlenül is közrebocsátotta. Ennek elterjedése csak azért nem lépte túl a fiatalok irodalmi kávéházainak világát, mert noha első három sora helyesen haladt:

*Falu végén van egy kút,
abba minden út befut,
megitatnak az utak -*

ám a befejező sor visszaesik a földközeli logikába:

azután továbbfutnak.

A nép egy tagja ehelyett most ilyen sort ajánlana: „*Viszik a galambomat.*” Ez lenne a helyes átváltás a népi szürrealista prozódia szárnyaltató törvényei vonalán. Megközelíteni, sőt magunkévá tenni bármily féle népi szürrealizmust - akár az intellektuálist - nem függ etnikai, népi hovatartozástól. Hanem csak szellemi rokonságtól. Az iménti három példa szándékos: e három író nemcsak hogy nem „népi” rétegből való volt, hanem a hitleri elméletek által a kiirtásig üldözendőkéből. Nem az a közös veszély nyomta őket a magyar etnikumba, amely a „faj”-magyarságot is fenyegette. Tartozásuk ahhoz előbbi, mélyebb, jobb. S még csak mélyebbé tette, hogy jó művészek, nemzetfölöttien is.

A TÖMEG ÉS A NÉP

Csalódna igencsak a külföldi olvasó, aki mindezek után a magyar szellemi életről olyanféle képet alkotna, aminőt utazási plakátok és - még ma is - sajátosságszimatoló külföldi riportok kínálnak. Nem, e *czarda* bennszülött *gulasch*-fogyasztói nem a *tschikoschok* szilaj táncát járják borjúsájú *fokoschban*. A tüzes tzigane musique is jobbadán úgy forralja vérüket, mint a franciákét Debussy Pigalle téri hangszerelésben.

A mi irodalmunknak nem ez a fő jellege, amely a népi hagyományok hatóerejét egyenesen mutatná. Az ma már csak az írásbeliséggel frissebben találkozott irodalmak fő ismérve; különösen az államisághoz újabban jutott vagy mostoha kisebbségi helyzetben élő etnikumoknál. A magyar irodalom elsősorban a világirodalom egyik eleven ága; színvonalát - a közlekedő-edények törvényei szerint - azok mozgása alakítja. Itt föltárt sajátosságai jobbadán csak lehetőségeket kínálnak mindazoknak, akik a népi tömegek szellemi értékeit úgy akarják átvenni, hogy azt hálásan visszaszolgáltassák. Hogy a nép nagy és mély művészi kifejező formáival szóljanak művészileg - a néphez. Jómagam e kincsekből vajmi keveset vettem át, s még kevesebbet használtam akár a „népies” műveimben, akár a szürrealista ihletettségekben. De azok közé tartozom, akik kezdettől művészi gondjaik első helyén őrizték, hogy művészként is a népben álljanak. Ne csak a nép mellett. Akiket a művészi gyakorlat „legmagasabb” eredményei sem elégítenének ki a közössége részvétele nélkül. Annál kevésbé, minél alacsonyabban áll az. Vagyis a tömegek magas szintű műveltsége nélkül. A „nép” is: „tömeg”.

S ezzel elérkeztünk oda, hogy összefoglaljuk valamennyiünk közös gondját, e sorok végső célzatát: miképp szolgálhatja a hagyomány is a megteremtendőt. A múlt a jövőt.

A NÉPEK TÖMEGE

Nép néppel az írásbeliség előtt többet érintkezett - behatóbban, megértőbben -, mint írásbeliségük után. A mesék az országhatárok alatt is összefolytak; a dallamok a nyelvi akadályok fölött is kezet fogtak. Századunk vámsorompót tud eresztetni nemcsak a föld termékeinek ki- és bevitele elé, hanem ami a néplélekből még ma is kibányászható. Bartók ma nem vihetné bárhova a hangfölvétőjét. A század nagy gondja pedig és végeznivalója: a népek összetársítása: a nemzetköziség annyi szép és szent szóval ismételt igéjének testté váltása.

Nincs tarkább virág és változatosabb gyümölcs, mint amit a nép művészetének ágai adnak. De azok az ágak mind egy gyökérbokorból nőnek, s bármit próbálnak beléjük ojtani, változatlanul a türelem, az igazság egy-összetételű - mert már ott a mélyben is nemzetközi-ízeit és nedveit: tápanyagát kínálják.

Hosszú sor volna felsorolni, hogy a világ hány helyén működik és újul még ma is eleven népművészet és hagyomány. Hogy hány helyén lesz terméke rögtön építő anyag és erő. Vagy lesz régtől itt heverő „állag”, új szükségletre alkalmas. Itt sincs helye azonosítani a régi fogalmát az avulttal, vagy éppen a hátrahúzóval, a reakcióssal. A népek annyi árnyalatú műveltsége mindenütt hasznosan segítheti akár a városi tömegek műveltségét s ezáltal azok világméretű egymásra találását.

AMIKOR A MÚLT IS HALAD

Senkinek nem jutna eszébe, hogy - csupán azért, mert ma nem észleli a továbbélését - hátat fordítson a reneszánsz festői remekeinek. Tébolyultnak minősülne, aki a feudalizmus korának építészeti csodáit - a gótikus katedrálisokat - pusztulásra ítélné azon az alapon, hogy már nem jár templomba.

A népművészet korunkig eljutott kincseit legközvetlenebbül a jobbágyság, a parasztság mentette át, koronként formálva, gazdagítva. A jobbágyság korszaka éppúgy letűnt, akár a feudalizmusé, a reneszánszé. De a népművészet egykori és mindenkori alkotásainak tanulmányozása éppannyit mond az előretörekvőnek, akár az imént említetteké.

A népművészet főellensége Egyiptomtól napjainkig a rendellenes osztálytudat volt. Mihelyt uraival érintkezett, sokszor maga a paraszt is szabadult volna maga gyártotta korsaitól, ruháitól: szolga voltára emlékeztették. Az újjgazdag (a szellemi újjgazdag is) meg a finnyáskodásával mutatta ki, hova is húz akár „haladó” eszméi és mondatai mélyén. Jó ösztön működött tehát, valahányszor a népművészet nem üres divat, nem sanda politika jóvoltából találkozott haladó rétegekkel; művészi mozgalmakban csakúgy, mint társadalmiakban.

Sóváran hozzuk napvilágra a hindu és azték romokat. A kőkorszaki szinten élő törzsek lelkivilágát. A mi civilizációnkat és szellemiségünket is magyarázzák: tehát fejlesztik. Műveltségünk történetéhez Európa népei is nyújthatnak ásatási anyagot. Évente óriási mennyiség jut kezünkbe fölszíni fejtésből is. Adhassak végül még ehhez is hazámból mutatót.

Hogy kétezer éve az Ob felső folyásánál az ősfinnugor halászok hogyan csinálták a varsát, azt még a diákjaival is úgy szemléltette egy nagy magyar etnográfus, hogy katedrájára ültetett egy tiszai halászt, ölében nyaláb fűzfavesszővel, s megkérte, hogy szerkesszen egyet. Az égig érő fa szép meséje csak a magyar gyermekkönyvekben található, hagyományaként annak, hogy az említett ügyes halászok sátraik közepébe olyan dűcot vertek, amelynek bevágásain föl lehetett lépdelni a felső szellőzőnyílásig, egy kis széttekintésre a csillagok közt. Néptudományunk mai főprofesszora ezt a művészi értékre is ritka leletet azon frissen elővarázsolta korunkban is öreg paraszti szájakból. No de most eszmélek rá, kutakodhatnék még én is agyamban. Szilveszter napjának alkonyatán pusztai pajtásaim bandájában még magam is úgy csattogtattam az anyai konyha rossz lábasfedőit, ahogy a csörgős dobjaikat, a szelleműző sámánok messze az Ural mögött és ... Krisztus, sőt Gilgames előtt.

Összeírni a dülők, a határrészek, tisztások és horhosok csak parasztok közt használatos ősi és mai elnevezését: magyarországi nyelvtudósok gondolata volt; most jelenik meg, épp e sorok írásakor, már a harmadik megye anyaga, több kilós kötetekben, a „legelőrehaladtabb” országbeli kollégák irigységet sem rejtő gratulációjára; már csak azért is, mert a vállalkozás nehezebb, költségesebb részét ingyenesen végezték lelkes pedagógusok, diákok, tanácsitkárok és papok.

Picasso a „sötét” afrikai néger szobrok formamegoldásainak vonalán érkezett el új tartalommal a maga formaújításaihoz. Mindazokhoz a megoldásokhoz, melyek művészi elvei azóta a tömegekhez is elértek. Az európai népművészet formai megoldásai a „sötét” múltból éppily kanyarral találhatnak új tartalmat hordozva a néptömegekhez, amely változatlan frissességgel újít szavakat, nyelvtani fordulatokat, eleve bőséges anyagot kínálva az irodalomnak.

Valamiféle útjelző nyomnak vélhetjük, hogy költészetüket a népi hagyományból tápláló távol-földrészi költők - Neruda, Asturias, Césaire - eszméikben rendre a leghaladóbbak. De milyen irányt mutathatnak tovább, kifelé a mai zűrzavarból, mind a formaújítók? Merre kutakodhatnak a tagadhatatlanul meg-megtorpanó - magukba omló-forduló - előőrsök? Akik azért kezdték bontani a formát, mert új értelmet kerestek benne, frissítőt: életre valót?

Noha éppen a színház kísérletezik szüntelenül, hogy eggyé váljon a tömeggel, a népművészet megújulást nemcsak látványosságnak gondolom. Legkevésbé azt a formát, amelyben a színpadon a népi kosztümbe öltözött táncsoportok már-már akrobatai forgással, szertelen sikoltózással mást se hirdetnek, mint mámoros, dionüszoszi elégedettséget, főleg a páholysornak. Más nép-, illetve most már tömegművészetre gondolok.

FÖLADHATJUK-E AZ ELTANULÁST?

Hogy a működő népművészet megmaradjon illetve újraéledjen, ez tehát a népmilliók érdeke. Különösképpen a közelmúltban ezt a vágyat nem a tömegek fejezték ki, hanem jobbadán igen magas szinten levő művészek. Lautréamont ilyen értelemben írta le, hogy a költészet mindenkit megillet, Éluard pedig azt, hogy nem az a költő, aki ihletet kap, hanem aki ihletet ad, és hogy a vers célja a gyakorlati élet. Mások versükbe is belefoglalták: legyen a költő hasznos akarat. Korom világméretben tán legnagyobb marxista ihletettséggű lírikusával volt nem egy alkalommal, nem vitánk, hanem páros véleményalakításunk arról, lehet-e és miképp a líra aktív köztulajdon. Akkori versgyűjteményébe ő bele is nyomatta: a kötetek bizonyos mennyiségét közvetlenül is köztulajdonba bocsátja. Az én (nem akkor keletkezett) álláspontom: ne írjuk alá műveinket, lépünk vissza - szerényen és gőgösen - a halhatatlan népdalok lángelméjű szerzőinek soraiba.

A LEGTÁVOLIBB ÓHAJ

Boldogan vállalom, ha jóslat is lappang a konklúzióban, amit mondok. De nem rejtezik-e vajon még a legszigorúbban tárgyilagos társadalomvizsgálók szinte matematikai kikövetkeztetésében? A dialektika nagy tételében? Amely szerint még a rossz gyülemlését is bátorodva nézhetjük: jóra válthat; épp mennyisége növekedésében rejlik más - a várt - minőség? A tömegektől elváló művészet alakulása vajon a fejlődés milyen forrpontját közelítgeti? Káprázatos keringése önmaga körül idézheti a műkorcsolyázó mesterteljesítményét. De a forgó dervisét is. Bizonyos, hogy ki tud törni csüggesztő szolipszizmusából? Kíváncsú! Sürgető a művelői érdekében is. De megért-e már rá a lehetőség? Hisz példája nem egyedülálló! Szerepe vajon hajdani-e? A futball kitalálásakor a falvakban annyi csapat játszott, ahányat huszonkettővel osztva a fiatalság csak kiadott. Annyi játszott, egy-egy nézővel, a bíróval. E célból rengeteg volt a pálya, állandó üzemben. Az amerikai városokban holnap a legnagyobb pálya is kicsi, mert már pénz kíváncsú és a lelkek vágya, hogy milliók nézhessék egyszerre, közvetlenül. De hát a sport eredeti eszméjétől ugyancsak távol, mert hisz testi-lelki izgatottságban tartva a nézőket is, de azt a futkározó huszonkettőt is, akinek a játéka a „legjobb”. De kinek végül s mi célból? Semmi kétség, az a magas művészet, melyben a színház részesíti a közönségét, végzetesen találkozott azzal a gladiátorok adta élménnyel, amely már maga volt a korszak ellenművészete. Épp ezért, mert valamiképp mégis párban volt vele. De ma is - hol hallhat maga a nép népnek szánt éneket? A tömeges közlés eszközeiből, egyre nagyobb fokban a televízióban. De kitől s milyet s főleg milyen célzatút? Az igen kevesektől függ máris, és nyilván még kevesebektől, ha ott is a pillanatnyi haszon vagy akár az ilyen hasznosság szab - ízlést. S honnan kapja a nép a neki szánt - akár a néphagyományra sandító - művészeti tárgyakat? S kiktől? S milyen haszon, használhatóság szolgáltatásában? A fejlődés menete a központosodás. Eszelős, aki ezt helytelenítve bírálja és elutasítja. Nem is rég a városokba zsúfolódott proletárság nyomortelepeinek állapotát nem kis tekintélyű bölcselek is az ipar természetes központosításával - a gőzalapú, tehát messzire még nem közvetíthető energia új adottságával - magyarázták, fejlődési követelménynek. Az eszelősöket helyszűke miatt börtönökbe zsúfolva. Ma már világos, hogy ebben a magyarázatban legalább tizenkét alaptévedés volt. Elsőül rögtön: a helytelenítés nem elutasítás. Éppen hogy valami jó megőrzésére, jobbítására ösztönöz, némi szenvedéllyel. Becsülöm a népet, becsülöm a művészetet, híve vagyok a haladásnak. Hogy ez a három összefér, sőt, hogy egyesülésük mindenképpen jó utat kínál, célom ennek elfogadtatása, legalább reményként.

Ritka a korszak, amikor a hibátlan - a magas - művészet a tömegeké is, azaz nemcsak vertikális iránya van. Ez a végül csak igen kevesek által értett s gyakorolt művészet ma az éppúgy kevesek birtokolta atomerő veszélyét is rejtheti: szétvethet egy szellemi világot. Mintha a népművészet megújulását keresve ez ellen is szert lelhetnénk.

.oOo.